

2011 YILINDA DİYARBEKİR VE MARDİN'DE DÜZENLENEN SEMPOZYUMLARIN ARDINDAN

Suavi AYDIN

2011 yılı içinde hem bildiri sunarak hem oturum yöneterek katıldığım Ömerli, Midyat Sempozyumları ile Diyarbakır'da düzenlenen Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Toplantısı, 2010'lu yıllara damgasını vuracak yeni eğilimlerin belirginleştiği etkinlikler oldular. Bu sempozyumların ilk ikisi bölge üniversitesi ile ilgili kaymakamlık ve belediyelerin desteğiyle düzenlenen, bir ölçüde resmî organizasyonlardı. Sonuncusu ise Hrant Dink Vakfı, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ve Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (DİSA) ortaklığında düzenlenen daha "sivil" ve görece "özerk" bir yapıydı.

12 Eylül 1980 askerî darbesinin öncesinde, Türkiye taşrasında düzenlenen yerel sempozyumlara, kongrelere pek rastlanmadığı gibi, münhasıran taşrayla ilgili sempozyum, toplantı, vb. bilimsel etkinlik de pek düzenlenmezdi. Bunun çeşitli nedenleri olabilir, ancak bunun nedenleri arasında Türkiye'de bu tür etkinliklerin mecrası olan üniversitelerin üç-beş büyük kentte toplanmış olması ve yerelliğin paradigmatik olarak öyle fazla ilgi çekmemesi en başta akla gelenlerdir. Zira akademisyenler akıllarını makro süreçlere takmışlardı, büyük açıklamalar cazipti ve bunun doğal sonucu olarak büyük kuramlar revaçtaydı.

Buna bağlı olarak Türkiye'nin sol kanattaki sosyal bilimcileri o yıllarda "büyük meseleleri" tartışmayı önemsiyorlardı. Bu "büyük meselelerin" arasında sınıf ilişkileri, Türkiye'nin neden kapitalizmi doğuran bir sosyal yapıya sahip olmadığı, Osmanlı iktisadî düzeninin feodal mi yoksa Asya tipi mi olduğu gibi, aslında tümüyle yerele ilişkin bilgiden beslenmesi gereken ama bunun yerine daha makro analizlerin tercih edildiği konular yer almaktaydı. Sağ kanat ise özellikle "Osmanlı'nın benzersizliği" kabulünden yola çıkan ahistorik ve reaksiyoner bir tarih anlayışıyla bir öz-beğeni edebiyatı inşa etmek peşindeydi. Türklüğün özcü inşasından ve Osmanlı'nın ne denli merkezî, adil ve hatta neredeyse "sınıfsız" bir yapı olduğunu göstermeyi hedefleyen çalışmalara uzanan bir yelpazede bilgi ve yayın üretilmekteydi. Bu öz-beğeni edebiyatının belli başlı çabalarından birisi, Türkiye'nin meselelerini "dış güçlerin oyunlarına" bağlamak; Türkün Türkten başka dostu olmadığını ispata girişmekti. Gerçi "dış güçlerin" etkisiyle Türkiye'nin meselelerini izah etmek bakımından sol kanat sosyal bilimciliği pek sağ kanattan geri kalmış değildi. Zira sol kanadın elinde "emperyalizm" gibi her kilidi açan sihirli bir kavram vardı. Emperyalistlerle onların içerideki işbirlikçilerini açığa çıkarıp bu ilişkinin mekanizmalarını sergilediniz mi, bütün sorunların kaynağını da ulaştırmış oluyordunuz.

Özetle 1980 öncesi Türkiyesi'nde sağ ve sol kanat sosyal ve beşerî bilimlerin taşrayla, yerelle pek bir işi yoktu. 1980'den sonra taşra önem kazanmaya başladı. Bu dikkatin saiki, darbecilerin sol propagandanın ve "dış güçlerin beşinci kol faaliyetlerinin" etkisiyle "Türklük bilinci"ni yitirdiklerini düşündüğü doğu ve güneydoğu Türkiye insanlarına ne kadar Türk olduklarını hatırlatmak ve bu çerçevede bilinç taşıma istekleriydi. Bu çerçevede özellikle sağ kanadın etkili isimleriyle, darbecilere yaranmak peşindeki pek çok genç akademik bu kampanyaların gönüllü -ve belki de yolluklu, yevmiyeli- seferberleri haline geldiler. Türk-İslâm sentezinin resmî devlet görüşü haline gelmesiyle birlikte sağ kanat akademya, 1980'den önce etkili olamadıkları bir coğrafyada insiyatifi ele almış oluyor ve daha önce hiçbir biçimde ciddiye alınmadıkları bir mecrada şimdi rahatça at koşturabiliyordu. Üstelik bütün devlet olanakları onların hizmetindeydi. Merkezde Türk Dil ve Tarih Kurumları ile Atatürk Kültür Merkezi gibi devlete

devşirilmiş kurumlar ve taşrada valiliklerle bazı belediyeler bu faaliyetin finansörleri ve organizatörleri haline gelmişti. 1980'li yıllarda bu örgütsel zemine yavaş yavaş taşrada kurulan üniversiteler de katılmaya başladı. Bu üniversitelerin öncüsü 1957'de Erzurum'da kurulmuş olan Atatürk Üniversitesi idi. Ancak bu üniversite, Türkiye'de dönemin siyasi atmosferinin etkisiyle ideolojik hegemonyanın parçası haline gelememişti. 12 Eylül'den sonra bu üniversite bu imkânı yakaladı ve taşra üniversitelerinin kurucu unsurlarından biri haline gelerek Türk-İslâm sentezinin kadrolarını taşraya yaymak bakımından önemli hizmetler ifa etti. Atatürk Üniversitesi'ne 1975 yılında kurulmuş olan Fırat Üniversitesi ve Samsun Ondokuz Mayıs Üniversiteleri eşlik etti. 12 Eylül rejimi tarafından çeşitli yüksek okulların biraraya getirilmesiyle yapay biçimde oluşturulan Marmara ve Gazi üniversiteleri de bu kampanyaya merkezden destek verdiler. 1980 rejiminin Yükseköğretim Kurulu başkanı İhsan Doğramacı'nın kurduğu Hacettepe Üniversitesi'nin 1971 ara rejimi sırasında özellikle sosyal bilim alanlarına sızmış sağ akademisyen kadrosu da bu büyük girişimin mentorluğunu yaptı, öğretim üyelerini yetiştirdi ve gerektiğinde yeni kurulan taşra üniversitelerine kurucu ve yönetici kadrolar gönderdi¹. Ayrıca Doğramacı Hacettepe Üniversitesi üzerinde modellediği yeni Üniversite projesini tek-tip halinde bütün üniversitelere applike etmekten de geri durmadı. Böylelikle bizatihi taşranın nefsinde ideolojik hegemonyanın ajan terminalleri oluşmuş oluyor hem de bu kurumlar "istendik vatandaşı" yaratmak bakımından merkezin kampanyalarıyla destekleniyordu. Bu kampanyaların en önemlileri taşrada düzenlenen bu türden sempozyumlardı.

Ancak 2000'li yıllarla birlikte hava değişti. Özellikle 2005 yılından itibaren taşra sempozyumlarının niteliği ve içeriği tamamen farklılaşmaya başlamıştı. Öncelikle Artık bu sempozyumları yerel üniversiteler ile yerel akademik dernekler düzenlemeye ve devletteki zihniyet değişimine ayak uydurmaya çalışan mülkî idareler de bu gelişmeye destek sunmaya başlamışlardı. Öte yandan özellikle doğu ve güneydoğu illerinin ne kadar Türk olduğunu gösterme yarışı, bu sempozyumlar aracılığıyla yerini buradaki entik ve dinî çeşitliliğin sergilenmesi kaygısına bırakmış, daha önce yerel tarihsel olayların ve bunlara ilişkin arşiv belgelerinin Türklük ve devlet lehine yorumlanması çabası, ilgili arşiv belgelerinin ayrıntılı analizleriyle yer değiştirmişti. Artık farklı etnik ve dinî gruplara mensup akademisyenlerin temsili artmış ve onların bakış açısı egemen hale gelmeye başlamıştı. Bu arada eskinin muhafazakâr tarihçi ve ilahiyatçıları da birden bire bu dönüşüme ayak uydurmakta ve kendi etnik mensubiyetlerini hatırlar hale gelerek sundukları bildirimlerde Cumhuriyet idarelerinin bölgedeki Türkleştirme faaliyetine karşı eleştirel bir tutum takınmaya odaklanmaktaydılar. Oysa bu kişilerin büyük çoğunluğu, 1980'lerin kampanyalarına karşı sessiz kalmayı tercih etmişler ve hatta bu kampanyalara da iştirak etmekten geri kalmamışlardı.

En son katıldığım iki resmî sempozyuma hâkim olan hava buydu. Sempozyumların Mardin gibi, aşırı Türkleştirme faaliyeti yürütülmüş, Kürtlerin dışında da farklı etnik ve dinsel gruplara ev sahipliği yapan ve ulusalcı ve İslamcı hareketlerin etkin olduğu bir yörede yapıyor olması, 2000'li yılların toplantılarına dair izlenimlerin daha net bir biçimde görünür hale gelmesine yol açıyordu. Bu izlenimleri şu şekilde özetleyebiliriz:

1) Yerel aktörlerin boy göstermesi: Özellikle Kürt coğrafyasında amatör araştırmacıların sayısının bir hayli fazlalaşmasına koşut olarak, bu

¹ 1980'den sonra özellikle 1975'de kurulan Malatya'daki İnönü ve Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nin ve 1992'de kurulan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin yöneticileri Hacettepe Üniversitesi'nden devşirildi. Bu kadrolar Türk-İslâm sentezi ideolojisinin ve onun tilmizlerinin bu yeni üniversitelerde kadrolaşmasında etkili oldular. Örneğin 1982 yılında yeni bir yapıya kavuşturulan İnönü Üniversitesi'nin yeni rektörü Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji bölümünden seçilmişti. Bunun gibi, ilk rektörünün yönetiminde 1993 rejiminin "istemediği yönde" gelişen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin rektörlüğü de Hacettepe ve Gazi Üniversitelerinden yetişmiş bir profesöre teslim edilerek üniversite Türk-İslâm sentezi çizgisine sokuldu.

sempozyumlarda akademik disiplini ve kullandıkları metodoloji tartışmalı olan ancak saha araştırmalarına ve sözlü tarih kayıtlarına dayanarak bilgi üretmiş olan yerel araştırmacılar bildiriler sundular. Bu bildiriler, bu araştırmacıların çalıştıkları konuyu yerel kaynakların dışındaki farklı kaynaklardan destekleme, sınamaya ve eleştirme yeteneklerinin sınırlı oluşuna bağlı olarak genellikle tek yönlü ve sorunlu idi. Bu tür bildiriler yerel hikâyenin milliyetçi ve dar yorumlarını görmemize imkân sağladı. Ancak bu bildiri sahiplerinin dışarıdan gelen araştırmacılara dönük bir küçümsemesi de gözlemlenebilmekteydi. Zira o yörenin bilgisine onlar sahipti, dışarıdan gelenler ("hariçten gazel okuyanlar") orayı onlar kadar bilemezdi. Bu bildirilerin ortak özelliklerinden biri de yörede yaşanmış (Ermeni tehciri ve *Seyfo* gibi) kötü hatıralarda rol almış Kürt aktörlerin devlet tarafından kandırıldıkları ya da devletin buradaki etnik grupları birbirine düşürmüş olduğu veyahut olayların feodal yapının sonucu olduğu tezini işlemekti. Bu arada yörenin Ermeni ve Süryani geçmişini temsilen, ama kelimenin tam anlamıyla "temsilen" (akademik değerleri kuşkuyla beraber sembolik değeri olan), taraflarınca hazırlanmış ve kendi dillerinde sunulan bildiriler de okundu. Diyarbakır'deki toplantı ise hem bu temsilen sadece sembolik değil sahici oluşu hem de alanlarının uzmanı olan öznelerin davetli olması bakımından ilk ikisinden ayrılıyordu. Burada Kürtler adına söz alanlarda ise (Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı ve Şeyhmus Güzel hariç) ilk iki sempozyumdaki havanın yine hâkim olduğu görülüyordu.

2) Gerçekten "hariçten gazel okuyanlar": Türkiye'de ciddi bir sempozyum ekonomisi ortaya çıktı. Özellikle Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde çalışan ve Osmanlı belgelerini okuma yeteneğine sahip olan tarihçiler, bu sempozyumların programlarını takip ederek o sempozyumun yapıldığı yöreye ilişkin olan evrakı Başbakanlık arşivinden elde etmek ve belirli bir problem çerçevesinde işlemek suretiyle bildiriler yazmaya başladılar. O yörenin coğrafyasına, tarihsel karmaşıklığına ve öznelliklerine vakıf olmadan yazılmış bu bildirilerin büyük çoğunluğu yüzeysel belge sunumlarından öteye geçememekte. Son sempozyumlarda da bu izlenimin pekiştiğine tanık olduk. Özellikle yer ve kişi isimlerinin okunmasında görülen hatalar bu yüzeyselliği ele veren en önemli göstergelerdi. Tarihçiler başta olmak üzere sempozyumuna göre bildiri yazıp Türkiye seyahati yapan sosyal bilimciler, Türkiye'de yeni bir kavramın yaratılmasına vesile olacak gibi gözüküyor: "Gezici sempozyum âlimleri".

3) Sempozyumların "uluslararası" niteliği: Nedense bütün sempozyumlar "uluslararası" sıfatıyla kendilerini tanımlıyorlar. Ne yazık ki bu sempozyumların çok azı bu sıfatı hak ediyor. Zira Türkiyeli olmayan çağrılı konuşmacıların çoğu, Türkî cumhuriyetlerden veya Ortadoğu coğrafyasından gelmeye başladı. Gelişmiş üniversiteler mensup gerçek bölge araştırmacılarının ne yazık ki çok azı davet ediliyor ya da davet edilseler bile sıradan bildiri çokluğu içinde bu kişilerin bilimsel derinliği ve konuya yapacakları katkı yeterince dikkat çekemiyor. Midyat Sempozyumu'na alanı çok iyi bilen ve öncü çalışmalardan birini yapmış olan Martin van Bruinessen'in çağrılmış olması önemli bir istisnaydı, ama burada da van Bruinessen'in sözü bildiri kalabalığı içinde neredeyse kaynayıp gidecekti. Neyse ki "*keynot speech*" ve kapanış değerlendirmesi kendisine aitti ve sözünü söyleyebildi. Bu çerçeveden bakıldığında, sempozyumların üniversitelerdeki atama kriterleri bakımından "puana" ihtiyacı olan akademikler için, "uluslararası" sıfatı nedeniyle bir kaç puan kâr ettirdiği de açık. Üçüncü, yani daha "özerk" olduğunu peşinen teslim ettiğimiz toplantıda ise gerçek anlamda bir uluslararası uzman temsili vardı².

² Burada bir iki vasat tebliğin dışında, yurt dışından gelenler ciddi bildiriler sundular ve bölge tarihine, Türkiyeli tarihçilerin henüz ulaşamadığı kaynaklar üzerinden katkı sundular. Bu katkıları sunanlar arasında Raymond Kévorkian'ı, Vahé Tachjian'ı, Janet Klein'ı, Benjamin Trigona-Harany'yi, Mehemed Malmısani'yi, Jelle Verheij'i ve David Gaunt'ı anmalıyım.

4) Dilbilimsel konularda dilbilimci olmayanların atağı: İlginç bir başka konu da, bu sempozyumlarda dilbilim veya filoloji öğrenimi ve doktorası olmayıp genellikle İlahiyat ve Medrese kökenli olan bir kısım akademisyenin, özellikle Arapçanın yöresel diyalektleri ve Kürtçenin çeşitli lehçeleri konusunda ve dahi Kürt edebiyatı ve folkloru hakkında bildiriler sunmalarıydı. Dilbilim ve karşılaştırmalı edebiyat alanlarında bilgi açıklarının hemen sezildiği bu bildiriler üzerinden, geç kalmış bur "ulusal canlanma" hareketinin etkilerini görebiliyor ve Cumhuriyet dönemi boyunca geriye itilip üstü örtülmüş geniş ve zengin bir edebiyat ve folklor alanının, bizatihi bu maneviyattan beslenmiş kişilerce aceleci bir biçimde görünür kılınmaya çalışıldığı izlenimini edinebiliyoruz.

5) Bildiri sunanlar arasında ilahiyatçıların çokluğu: Bu yeni sempozyum akımı içinde daha önce görmeye pek alışık olmadığımız bir başka eğilim de su yüzüne çıkmaya başladı. Genellikle ilahiyatçılar bu tür toplantılarda pek bulunmazlardı. Ancak şimdi, özellikle belli bir yörenin ele alındığı toplantılarda, çoklukla o yörede yaşamış veli, fakih ve din adamlarıyla ilgili bildiriler sunulmaya başlandı. Kürt coğrafyası bu anlamda çok zengin bir coğrafya... Sadece evliyasının ve fakihlerinin çokluğu bağlamında değil, aynı zamanda belli din ekollerinin ortaya çıktığı alan olması bakımından da dikkate değer. Ancak bu konuda da biraz kantarın topuzunun kaçtığını düşünmek mümkün. Zira bu tür bildiriler giderek sempozyumlara rengini vermeye başladı. Bu meyanda bu bildirilerin bir kısmı birer teoloji bildirisi niteliğini kaybedip, efsane ve mitosların peşinden giden ve onlara "öznel gerçekliğinden" öte bir somut gerçeklik atfeden *pseudo-scientific* nitelikler kazanmaya meyletti. Söz konusu eğilim, sadece belli yörelerle ilgili sempozyumlarda değil, artık tematik nitelik kazanmış³ ve münhasıran dinî konuları ele alan bölgesel sempozyumlar yoluyla meşruiyet alanını genişletmeye başladı. Örneğin 2009 yılının Mayıs ayında Diyarbakır'da Dicle Üniversitesi ile Diyarbakır Valiliği'nin işbirliği çerçevesinde "I. Uluslararası Nebiler, Sahabeler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır Sempozyumu" düzenlendi. 2010 yılında bu sempozyumun ikincisi yapıldı. Şimdi de üçüncüsü tekrar edilecek. Örneğin bu birinci sempozyumda hakiki Eshab-ı Kehf mağarasının Abdülkadir Semerkandî'ye dayanarak Lice'de bulunduğunu iddia edilmiş ve bir başka tebliğci de Kur'an surelerinde tasvir edilen Eshab-ı Kehf ile Lice'deki mağaranın özelliklerine "yüzde yüz" uyduğunu belirtmişti⁴. Katıldığım üçüncü toplantıda ise "ilahiyatçı temsili" hemen hemen yoktu.

6) Bölge üniversitelerinin düzenlediği sempozyumlarda, özel olarak davet edilmiş kimi aktörlerin hem sundukları bildirilerde hem de defaatle söz alarak Kürt sorununun çözümünün "**İslâmda birleşmek**" olduğunu vaz'eden çağrılar yaptığına tanık olmaktadır. Bu çağrılar söz konusu sempozyumlara rengini veren ortak kanaat halinde lanse edilmeye çalışıldığı izlenimini edinmek hiç zor değil. Oysa bu sempozyumlar bölgedeki etnik ve dinsel çeşitliliğin kuvvetle vurgulandığı ortamlar aynı zamanda... Bu temel çelişkinin aşılmasına yönelik çaba ise "hoşgörü" kavramına sığınmaktan geçiyor. Böylelikle bu aktörlerin zihnindeki

³ Diyarbakır'da düzenli olarak "Nebiler, Sahabeler, Azizler ve Krallar" kenti temalı bir sempozyum düzenlenirken, Siirt Baykan'da "Uluslararası Veysel Karani ve Manevi Mirasımız Sempozyumu", Van'da ve Diyarbakır'da, "Feqiyê Teyran Sempozyumu" düzenlenmekte...

⁴ Bu tür sempozyumlara bölge üniversitelerinin evsahipliği yapmaktan çekinmediğini görüyoruz. Bu bir bakıma olumlu bir gelişme... Ancak aynı üniversitelerin akademik ve üniversite sorunları ile ilgili konulardaki tartışmalara ev sahipliği yapmak konusunda aynı heveskârlığı pek göstermedikleri de açık. Örneğin Sahabe sempozyumuna kucak açan Dicle Üniversitesi 6 Kasım 2010 tarihinde YÖK'ün kuruluş yıldönümü münasebetiyle Eğitim-Sen'in düzenlediği ve "12 Eylül Askeri Darbesinin Ekonomi Politikası ve Üniversitelerin Dönüşümü", "Üniversitelerde Düşünce Özgürlüğü ve Kürt Meselesi" ve "Üniversiteler ve YÖK" konularını tartışılacağı "Üniversiteler ve Sorunları Sempozyumu"na gerekçesiz olarak salon tahsis etmeyi reddetmişti.

bölge resmi de açığa çıkmış oluyor: Etnik grupların kendi dil ve kültürleriyle yaşamalarına karşılık etnik farklılıkların ihmal edilebilecek düzeye düştüğü bir İslâmî barış (*pax islamica*) ortamı ve bu ortamda başka dinlerin İslâmî "hoşgörü" çerçevesinde varoluşlarına müsaade edilmesi... Bu tablonun adı da "çeşitli kültürlerin, renklerin birarada yaşadığı hoşgörü kenti" oluyor. Oysa tarih deneyimi ve bilgisi bize bu tür bir birarada yaşama kültürünün, büyük ölçüde hâkim kültürün ve o kültüre mensup iktidar odaklarının kendi iktidar ve nüfuz alanlarını daima genişlettiği, bu genişleme çerçevesinde gayrimüslimlerin hak ve hukukunun yine sadece "İslâmî hoşgörü"nün izin verdiği kadar bırakıldığı (ki bu *zimmî* statüsü demektir), çeşitlilik kavramının tiyatro sahnesine yansımış bir maskeli balo kadar gerçek olabildiği bir deneyim olduğunu gösteriyor. Bu sempozyumlar bu tabloya gerçeklik atfetmekle beraber, yine bu sempozyumlarda sunulan bazı bildirimler tablodaki renk uyumunu bozan tarihî olayların tartışılmasına zemin teşkil ediyor ve bundan pek hoşlanılmıyor. Diyarbakir toplantısının bu eğilimin istisnası olduğunu belirtmeye gerek yok sanırım.

7) Bu bağlamda etnik grupların ve cemaatlerin içindeki sınıfsal farkların genellikle ihmal edildiği, yok sayıldığı ve tartışılan gerçeklik zemininin sadece kültürel farka indirildiğini gözlemek mümkün. Çatışmalar, sorunlar ve çeşitlilik ortamı, etnik ve dinsel grupların türdeşliği üzerinden okunduğu gibi, bunlar arasındaki geçişlilikler ve kültürel süreçler de bildirimlerde pek dikkate alınmıyor. Bölge üniversitelerinde düzenlenen sempozyumlarda çeşitlilik algısının etnik grupların ve cemaatlerin, bölge içindeki varlıklarıyla sınırlandırıldığı, bu historik/sosyo-kültürel oluşların her birinin *bütün* halinde ele alındığını, öte yandan bu grup ve cemaatlerin içinde var olan sınıfsal farkların ve bu sınıfsal farklara bağlı olarak çeşitli etnik grup ve cemaatler arasındaki çapraz ittifakların görmezden geldiğini, esas olarak iktidar ve mülkiyet ilişkilerinin ele alınmadığını söylemek mümkün. Sivil, yerel ve özerk inisiyatiflerin düzenlediği toplantılarda ise aksini görmek kabil oluyor. Örneğin Diyarbakir ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Toplantısı'nda Özge Ertem'in sunduğu "Diyarbakir'in Müslüman ve Gayrimüslim Nüfusu Arasındaki İlişkiler" başlıklı bildirimde, Diyarbakir'de 1879 yılında ortaya çıkan büyük kıtlık sırasında yolsuzluk yapan Müslüman ve Ermeni eşraf karşısında Ermeni ve Müslüman halkın nasıl işbirliği yaptığını ve beraber hareket ettiğini görme fırsatını bulduk. Aynı şekilde Vahé Tachjian'ın ve Seda Altuğ'un bildirimlerinde kırsalda yaşayan Ermeni ve Kürt köylüsünün Kürt ağaları tarafından ve kasabalardaki gayrimüslim tüccarlar tarafından eşit ölçüde sınıfsal eşitsizliğin mağduru olduğunu izleyebildik. Hatta katılımcılar arasında yapılan tartışmalar sırasında Hristiyan misyonerlerinin yerel mülkiyet ilişkilerine nasıl müdahil olduğu bahis konusu oldu. Bu müdahalenin biçimi üzerine düşünüldüğü vakit, Hans Lukas Kieser'in *İskalanmış Barış*'ta kurduğu ve bu toplantıda tekrar ettiği "iyi niyetli, barış getiren ve hümanist misyoner" tipolojisi epeyce yara alıyordu. Ancak bu toplantıda da kimi katılımcılarca bazı özcü tespitlerin ifade edildiği ve hipotezlerin temeline konulduğu görülebiliyordu. Örneğin Baskın Oran, Ermeni kültürünü "Anadolu'nun tek yüksek kültürü" olarak tanımladı. Bu tanımlamayı yaparken Oran, Türkiye Ermenilerinin bir bütün halinde şehirli, zanaatkâr ve tüccar olduğu, dolayısıyla somut ve soyut pek çok değer onların eseri olduğu değerlendirmesinden yola çıkıyordu. Bu yüzden, Kürtçede bütün Hristiyanlar için kullanılan *filla/fileh/fillahe* teriminin, Arapça tarlada çalışan, ırgat, toprak işçisi, çiftçi anlamlarına gelen *fellah* sözcüğünün⁵ Kürtçeye ödünçlenmiş hali olduğu tarafımdan dile getirildiğinde Baskın Oran, Ermenilerin köylü olmaması gerektiği

⁵ *Fellah* sözcüğü *felh* (fiilin ismi halidir. *Felh*, "tarla sürmek" anlamına gelir.

sayılısından hareketle ve Ermenilerin zanaatkâr ve tüccar oldukları iddiasıyla⁶, bu dilsel ilişkiyi sorgulamaktan geri kalmadı.

8) Ömerli ve Midyat Sempozyumlarında egemen bir başka eğilim, Osmanlı güzellemesi karşısında bütün günahların Cumhuriyet dönemine yazılması biçiminde tecelli etti. Sanki herşey 1923 yılında Cumhuriyet'in ilânıyla aniden değişmiş ve Türkiye'nin doğusundaki tahakküm ve Türkleştirme o tarihten itibaren başlamıştı. Midyat Sempozyumu'nun kapanış oturumunda konuşmacı sıfatıyla söz aldığımda bu tarihsel tespitin tarihsizliği üzerine söz söyleme fırsatı buldum. Zira Cumhuriyet rejiminin doğu ya da daha özgül şekliyle Kürt politikasının şekillenmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkeziyetçi bir yapıya geçmeye karar verdiği 1830'lu yıllarda köklerini bulabileceğimiz bir oluşumdur. Üstelik bu politik tercih sadece Kürtlere değil, Araplara da yönelmişti. Diyarbakır Toplantısı'nda sunulan bazı bildiriler bu hususu çok açık bir biçimde ortaya koydu. Tanzimat dönemine, II. Abdülhamid rejimine ve İttihat-Terakki iktidarına özgü bir "Osmanlı oryantalizmi"nden söz edildi örneğin. Benim ve Janet Klein'in sunduğu bildirimlerde Hamidiyeleştirme adını verebileceğimiz ve Kürt aşiretlerinin devlet adına "askerleştirilmesi" biçiminde tecelli eden politikanın bugünkü koruculuk uygulamalarının atası olduğunu ifade edildi. Ayrıca Akşin Somel'in bildirisinde II. Abdülhamid'in bütün okullarda Türkçe okutulmasını ve Türkçe dışında başka dil bilmeyen öğretmenlerin doğu ve Arap vilâyetlerine atanmasında beis görmeyen bir eğitim politikasının uygulandığı açıkça ortaya çıktı. Dolayısıyla keskin bir Osmanlı-Cumhuriyet ikiliği kurarak tarihe bakmanın ne derecede tarihsiz bir tarih okuması olduğu ayan-beyan ortada. Ancak ne yazık ki, özellikle mütedeyyin kesimlerde ve bu kesimlerin temsilcilerinin sıklıkla katılıp çoğunluk sağladığı bu türden toplantılarda hâkim hava bu... Kemalizmin "kötülüklerinden" dem vuran konuşmacıların esasen Kürtler ve diğer azınlıklar karşısında aslında Kemalistlerden çok farklı düşünmediklerini sezmek ise hiç güç değil. Kurulan bu ikiliğin politik bir manevra olarak okunmasında yarar var. Ancak bu manevranın bilimsel toplantılara egemen olması, ileride düzenlenecek bu tür sempozyumların sağlığı bakımından kuşku işaretlerini çoğaltıyor. Bu bağlamda içi boş bir kavram daha zuhur ediyor: "Osmanlı hoşgörüsü". Zaten hoşgörü kavramının kendisi sorunlu bir kavram. Çoğunluğun içinde azınlıkların yaşamasına tahammül etmekten öte bir anlamı yok aslında. Üstelik gerçekten de "Osmanlı hoşgörüsü" denen böyle bir şey. Gayrimüslimlere şer'î hukukun izin verdiği ölçüde alan açmakla sınırlı bu kavramın, kritik dönemlerde bu gruplara karşı uygulanmış açık şiddeti görmezden gelmemize yeteceğini sanmak ise gerçekten abesle iştigâldir. Pek çok tarihsel olay bu "hoşgörü"nü niteliğini bize kanıtlıyor. Öte yandan

⁶ Oysa aynı toplantıda Raymond Kévorkian, büyük ölçüde göçebe-hayvancı bir yaşam biçimine sahip Kürt aşiretlerinin çiftçiliği ve köylülükle ilişkili yerleşik kültür unsurlarını Ermenilerden öğrendiğini, bunun temelinde aşiretlerin *kışlak* terimiyle ifade edilen kışlık konaklama davranışını genellikle Ermeni köyleri içinde veya yakınında gerçekleştirdikleri tespitini koyarak, ifade etmişti. Bölgedeki (özellikle Doğu Toroslar hattının güneyinde ve kuzeyindeki) yer adlarının çoğunlukla Ermenice oluşu da bu tespiti destekliyordu. Doğrusu Kürtlerin yerleşik hayata geçişi, büyük ölçüde, önce Ermeni ve Asuri köylerine yavaş yavaş, bazı hanelerin bu köyler içinde sürekli yerleşme eğilimine girmeleri, *Arazi Kanunnâmesi*'nin yayınlanmasının ardından Kürt beylerinin bu köyleri kendi üzerlerine tapulamaya başlamaları, bu süreçte Ermeni köylülerin "çifte vergilendirme" baskısı yüzünden yavaş yavaş köylerden göç etme eğilimine girmeleri ve ardından da, Kürt grupların özellikle *Tehcir*'den sonra, bu köylere el koymalarıyla gerçekleşmiştir.

çokkültürlü coğrafyalarda Osmanlı dönemiyle sınırlı olmayan, üstelik Cumhuriyet döneminin Türkleştirme politikası çerçevesinde gayrimüslimlerin ilk hedef haline gelmesini fırsat sayıp idareyle işbirliği halindeki yerel mütegalibenin bu gruplara yönelik açık ve zımnî şiddeti de, bu varsayımı kökünden yaralayacak düzeydedir.

9) Ve son bir not... Birkaç özel bildirden söz etmem gerekiyor. Diyarbakir Toplantısı'nda Zeliha Etöz ile Mehmet Taylan Esin'in sunduğu 1914 Diyarbakir yangını üzerine sunduğu bildiri gerçekten ufuk açıcıydı. Bu bildiri 1914 ve 1915 yıllarında Türkiye'nin pek çok yerinde çıkan (örneğin Ankara ve Bursa'da) ve her nedense Ermeni mahallelerinde zuhur eden yangınların birbiriyle ilişkisi konusunda kafamızda yeni sorular uyandırdı. Ayhan Aktar, Diyarbakir Valisi Dr. Reşit'in kendi vilâyetinde yürüttüğü tehcir ve katliam kampanyasının son derece şumüllü bir resmini çizdi ve Dr. Reşit'in kullandığı diğer aktörler hakkında yeni araştırmalara kapı açacak bir zemin yarattı. Cafer Sarıkaya, 1893 Chicago Fuarı'nda yer alan Osmanlı pavyonunda Diyarbakir ile ilgili sergi metaryalinin görsel malzemeyle desteklenmiş bir sunumunu yaptı ve bölge tarihi ile ilgili çok ilginç yeni belgelerin farkına varmamızı sağladı. Mehmet Polatel, 1920'den sonra Diyarbakir'deki Ermeni mallarının ne şekilde el değiştirdiğini gösteren bir bildiri sundu ve Tehcir'in iktisadî boyutunun önemini yeniden değerlendirmemizi sağladı. Mehemed Malmîsanij, Ziya Gökalp'ın "Türk milliyetçiliğinin teorisyeni" olmazdan kısa bir süre önce Diyarbakir'de Kürt milliyetçiliğinin inşasında nasıl bir rol aldığını dikkatimize sundu.

Özetle Türkiye coğrafyasında takdir edilmesi gereken bir "geçmişle barışma" çabası bulunduğunu, ancak bu "geçmişle barışma" çabasının "geçmişle yüzleşmeden" mümkün olmadığını teslim etmemiz gerekiyor. Bu "yüzleşme"nin, yukarıda özellikle ilk iki sempozyum bağlamında andığımız türden yeni efsaneler yaratarak, kuru belge okuyuculuğunu tekrar ederek, eskilerinin yerine yeni tündengelimsel şemalar kurarak ve *pseudo-scientific* etkinlikler yoluyla vasat düşünceyi hâkim kılarak mümkün olamayacağı da açık.